

– Hvor bærekraftig er den nordiske familiepolitiske modellen?¹

I de nordiske landene har kvinner høy yrkesdeltakelse samtidig som det fødes relativt mange barn. Dette blir ofte tatt som en indikasjon på at den nordiske familiepolitiske modellen er bærekraftig, både med hensyn til fruktbarhet og likestilling. Nærmere analyser av utviklingen av fruktbarhetsmønsteret gir imidlertid bare betinget støtte til disse antakelsene. Mye tyder på at større gjennomslag for likestilte foreldreskap også er nødvendig for å opprettholde et bærekraftig fruktbarhetsnivå.

*Kari Skrede og
Marit Rønsen*

I det siste tiåret har fruktbarhetsutviklingen og spørsmålet om en bærekraftig befolkningsutvikling fått økende oppmerksomhet i mange industrialiserte land. De aller fleste vestlige land står overfor store utfordringer knyttet til lav befolkningsvekst og raskt aldrende befolkning. Selv om fruktbarheten fortsatt er relativt høy i Norden, er disse spørsmålene høyt oppe på den politiske dagsorden også i våre land. I denne artikkelen ser vi nærmere på den nordiske fruktbarhetsutviklingen.

Artikkelen presenterer hovedkonklusjonene fra prosjektet *Family policies, fertility trends and family changes in the Nordic countries: How sustainable is "the Nordic model of family welfare?"* Dette er et nettverksprosjekt som binder sammen pågående forskning om fruktbarhetsutviklingen i Danmark, Finland, Norge og Sverige på grunnlag av registerdata fra de fire landene². Prosjektet er støttet av Nordisk ministerråds velferdsforskningsprogram og har deltakere fra forskningsmiljøer i hvert land (se boks 1 for nærmere informasjon).

Den nordiske familiepolitiske modellen har som hovedmål å tilrettelegge for kombinasjon av yrkesdeltakelse og familieoppgaver for begge foreldre. I utviklingen av de familiepolitiske ordningene har det vært lagt liten vekt på spørsmålet om å stimulere fruktbarhetsutviklingen. Dersom den nordiske familiepolitikken viser seg å gi god bærekraft i befolkningsutviklingen, er det en demografisk "bonus" av familiepolitikken som er verdt stor oppmerksomhet i forhold til dagens demografiske utfordringer.

I nettverksprosjektet har vi arbeidet med å få fram en felles kunnskapsstatus fra forskning i forhold til tre sentrale spørsmål: (i) Går utviklingen i retning av et felles nordisk fruktbarhetsmønster med klart sammenfallende hovedtrekk? (ii) I hvilken grad kan forskjeller mellom landene forklares ved forskjeller i de enkelte lands familiepolitiske ordninger? (iii) Tyder fruktbarhetsutviklingen i de nordiske land på at den nordiske modellen for familie- og likestillingspolitikk er bærekraftig i forhold til framtidige demografiske og likestillingspolitiske utfordringer?

Kari Skrede er forskningssjef i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og leveårsforskning (kari.skrede@ssb.no).

Marit Rønsen er seniorforsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og leveårsforskning (marit.ronsen@ssb.no).

I prosjektet har vi gjennomført nye sammenliknende analyser basert på individdata fra register og en felles modell med harmoniserte datadefinisjoner for utdanning og inntekt. Disse analysene har et periodeperspektiv, det vil si vi studerer de årlige fruktbarhetsratene og ser hvordan de har utviklet seg siden

begynnelsen av 1970-tallet. I tillegg har vi gjennomført nye analyser av kvinners endelige barnetall (kohortfruktbarheten) basert på fødselshistoriene til kvinner født 1935 og senere. Her sammenlikner vi fødselsmønsteret til eldre og yngre kvinnekull (fødselskohorter) over livsløpet og undersøker hvilke endringer som har skjedd fra de eldste til de yngste kohortene. Vi undersøker også om det er forskjeller i fødemønster mellom kvinner med ulik utdanning innen samme kohort, og om disse forskjellene har blitt større eller mindre over tid.

Denne artikkelen tar opp de tre sentrale temaene i prosjektet. Del 1 summerer opp noen hovedfunn fra analysene av fruktbarhetsutviklingen. I del 2 og 3 bygger vi i stor utstrekning på en mer utførlig analyse i en artikkel som er under publisering (Rønsen og Skrede 2006).

Fruktbarhetsmønsteret i de nordiske land 1970-2000 – fellestrekk og forskjeller

Ved inngangen til 2000-tallet er det små forskjeller i fruktbarhetsnivået i de nordiske land, enten vi ser på *periodefruktbarheten* (figur 1) eller på *kohortfruktbarheten* (figur 2). Begge disse målene er vanlige i studier av fruktbarhet. Periodefruktbarhet, eller samlet fruktbarhetstall som det ofte kalles, er et alderskorrigert mål for fruktbarhetsnivået i et bestemt år. Kohortfruktbarhet er det gjennomsnittlige antall barn som et bestemt fødselskull av kvinner har fått i løpet av sin fødedyktige periode. Se boks 2 for nærmere definisjon av begrepene.

I perioden fra det tidlige 1960-tallet til det tidlige 1970-tallet gjennomgikk alle de nordiske landene et demografisk "girsifte" fra tidlige til utsatte førstefødsler. Førstefødselsratene, det vil si et forholdstall mellom antall

Boks 1: Prosjektet "Family policies, fertility trends and family changes in the Nordic countries: How sustainable is the Nordic model of family welfare?"

Dette nettverksprosjektet binder sammen pågående forskning om fruktbarhetsutviklingen i Danmark, Finland, Norge og Sverige på grunnlag av registerdata. Prosjektet har deltakere fra følgende forskningsmiljøer: Max Planck-instituttet for demografisk forskning i Rostock, Sosiologisk institutt ved Universitet i Stockholm, Sosiologisk institutt ved Universitetet i Aalborg og Seksjon for demografi og levekårsforskning i Statistisk sentralbyrå (prosjektledelse). I slutfasen av prosjektet har også forskere fra Islands statistiske sentralbyrå og Universitetet i Reykjavik medvirket (se note 2).

Boks 2: Definisjon av sentrale demografibegreper

Samlet fruktbarhetstall (SFT): Alderskorrigert mål for fruktbarhetsnivået i et land i et gitt år. Omtales også ofte som *periodefruktbarheten*. SFT viser gjennomsnittlig antall barn et fødselskull av kvinner vil få dersom deres fødselsmønster over livsløpet tilsvarer fødselsratene i de enkelte aldersgruppene av kvinner i dette året.

Kohortfruktbarheten: Gjennomsnittlig antall barn som en *fødselskohort* (kull) av kvinner har fått ved avsluttet fødedyktig periode (49-årsalder). Fødselsratene for kvinner i aldersgruppen 40-45 år de siste tiårene har vært stabile på et relativt lavt nivå. Gjennomsnittlig antall fødte barn ved 40-årsalder gir dermed en god indikasjon for det endelige nivået av kohortfruktbarheten for fødselskullet.

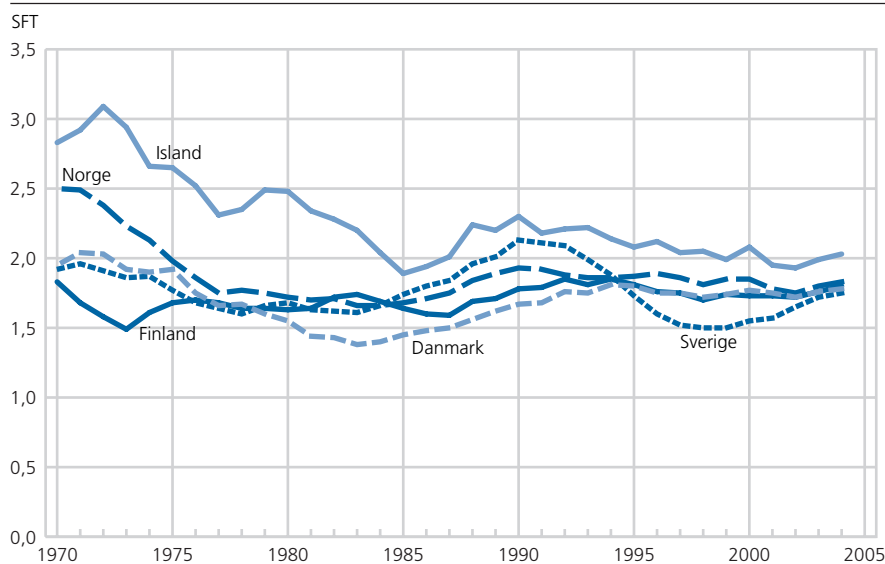
Reproduksjonsnivået: – en beregnet størrelse som viser gjennomsnittlig antall barn som et årskull av kvinner må få for å opprettholde en konstant størrelse av befolkningen, se for eksempel Brunborg og Mamelund (1994: 14-15) for en mer presis definisjon. Tallet påvirkes av nivået for barnedødeligheten og av dødelighetsratene for kvinner i reproduktiv alder. På grunn av lav dødelighet har reproduksjonsnivået de siste tiårene ligget relativt stabilt i underkant av 2,1 barn per kvinne i alle de nordiske land.

Medianalder – for eksempel ved første fødsel for et gitt fødselskull av kvinner: Alderen da halvparten av fødselskullet hadde fått sitt første barn.

Første-, andre- og tredjefødselsratene viser utviklingen for ulike *pariteter*, det vil si fødslenes nummerrekkefølge (første barn, andre barn og så videre). Førstefødselsratene for et gitt år beregnes for eksempel som antall kvinner som fikk sitt første barn dette året dividert på antall kvinner som fortsatt var barnløse ved inngangen til året. Andrefødselsratene er antallet kvinner som fikk sitt andre barn dividert på antallet som hadde ett barn ved inngangen til året. Tilsvarende er tredjefødselsratene antall kvinner som fikk sitt tredje barn dividert på antallet som hadde to barn ved inngangen til året.

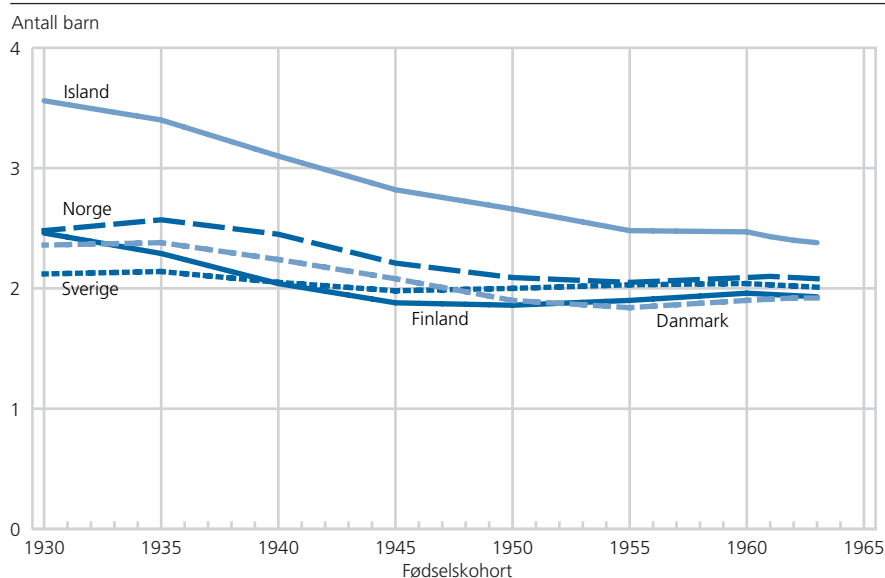
I analysene vi refererer til, er utviklingen i de paritetspesifikke ratene studert *over tid* med utgangspunkt i en forløpsmodell, hvor vi også tar hensyn til varigheten av tiden *før* en fødsel skjer. I analysene av første fødsel løper denne tiden parallelt med kvinnens alder fra hun er 16 år, mens tiden i analysene av andre og tredje fødsel er lik tiden siden forrige fødsel, som tilsvarer yngste barns alder. Se Rønsen (2005) for nærmere beskrivelse av begreper og metoder.

Figur 1. Samlet fruktbarhetstall (SFT) for nordiske land. 1970-2004

Kilde: 1970-2002: Recent demographic development in Europe 2003, Council of Europe; 2003-2004: Nordic Statistical Yearbook 2005.

Figur 2. Gjennomsnittlig antall barn ved 40-årsalder for fødselskohorter av kvinner, etter land. Kvinner født 1930-1963 i nordiske land

Kilde: Fødselskohortene 1930-1961: Recent demographic development in Europe 2003, Council of Europe; Fødselskohortene 1962-1963: Population statistics 2004, Eurostat.

førstefødsler i et gitt år og antallet mulige førstegangsmødre ved inngangen til året (se boks 2 for nærmere definisjon), har sunket sterkt for kvinner under 30 år og økt betydelig for kvinner i aldersgruppene 30-44 år. Forskyvningen av fødslene har gitt store utslag i periodefruktbarheten.

Det er tre markerte faser med store likhetstrekk i utviklingen for de nordiske land: Først en periode med sterkt fallende periodefruktbarhet fram mot et minimumsnivå (vendepunkt) på første halvdel av 1980-tallet. Fallet i periodefruktbarheten begynte allerede på 1950-tallet i Danmark, Finland og Sverige og litt seinere (tidlig på 1960-tallet) i Norge og Island. Etter vendepunktet hadde de fleste landene stigende fruktbarhetsrater gjennom andre halvpart av 1980-tallet, fulgt av mer stabile og relativt høye fruktbarhetsrater gjennom hele 1990-tallet. Fruktbarhetsratene på 1990-tallet lå i underkant av reproduksjonsnivået, – altså det antall barn som må fødes for å opprettholde folketallet (se boks 2 for en nærmere definisjon).

Sverige og Island skiller seg mest ut fra dette hovedmønsteret. Sverige har hatt mye sterkere svingninger i periodefruktbarheten enn de øvrige landene, mens Island har hatt betydelig høyere fruktbarhetsnivå enn de andre landene i hele perioden. Siden 1985 har imidlertid forskjellene mellom Island og de øvrige nordiske land blitt mindre. På det tidlige 2000-tallet er landene blitt stadig mer like på dette punktet.

Utvikling mot et felles fruktbarhetsnivå

Utviklingen mot et felles fruktbarhetsnivå i de nordiske land er enda mer markert for kohortfruktbarheten enn for periodefruktbarheten. Fruktbarhetsutviklingen etter begynnelsen av 1970-tallet, har et klart fellestrekk ved god opphenting av utsatte fødsler senere i livsløpet. Opphenting av de utsatte fødslene har vært så god at fruktbarhetsnivået i de nordiske land ligger klart i topp-skiktet blant land som har gjennomgått skiftet fra høyt til lavt fruktbarhetsnivå, både for periodefruktbarheten og for kohortfruktbarheten.

Mens det var ganske store forskjeller mellom land i gjennomsnittlig barnetall for kvinnekohortene født tidlig på 1940-tallet, er det nå betydelig mindre forskjeller for kvinnekohortene som er født tidlig på 1960-tallet. Islandske kvinner har det høyeste gjennomsnittstallet og ligger fortsatt godt over reproduksjonsnivået i disse kohortene. Deretter følger norske kvinner omtrent på reproduksjonsnivået (2,1), mens kvinnene i de øvrige landene ligger i underkant av reproduksjonsnivået med vel 1,9 barn i Sverige og Finland og vel 1,8 barn i Danmark.

Senere førstefødsler og økende andel barnløse

De mer detaljerte analysene av fruktbarhetsmønsteret viser imidlertid en god del variasjon i veiene fram til relativt lik kohortfruktbarhet for de fire landene. De viktigste punktene er:

- forskjeller i *når* utviklingen med utsatte førstefødsler begynte. Finland var først ute med økende medianalder ved førstefødsel og Norge sist. Medianalder for førstefødsel er den alder da halvparten av et gitt årskull har fått sitt første barn (se boks 2).
- forskjell i *hvor mye* fødslene utsettes. Finland har den høyeste medianalder og Norge den laveste.
- betydelig opphenting av utsatte fødsler etter 30-årsalder, men i underkant av det som trengs for å opprettholde reproduksjonsnivået, med unntak av Norge (og Island). Andelen barnløse er økende i alle land. Finland har den høyeste andelen barnløse kvinner ved 40-årsalder og Norge den laveste (henholdsvis 17 og 12 prosent i 1955-59 kohorten)
- andelen barnløse kvinner ved 40-årsalder varierer etter kvinnenes utdanning, men forskjellene mellom utdanningsgruppene er ikke de samme i alle land. I Norge og Danmark er det relativt færrest barnløse blant kvinner med kort utdanning og relativt flest barnløse blant kvinner med universitets- og høgskoleutdanning. I Finland og Sverige finner vi relativt færrest barnløse blant kvinner med lang utdanning. Forskjellene mellom utdanningsgruppene er imidlertid betydelig mindre enn i Norge og Danmark.
- andelen barnløse blant kvinner med universitets- og høgskoleutdanning har konvergert. I kvinnekullene fra det tidlige 1960-tallet er det svært små forskjeller mellom landene i andelen barnløse blant de langtidsutdannede. I Danmark, Norge og Sverige var omtrent 15 prosent av disse kvinnene barnløse, mens den tilsvarende andelen i Finland var i underkant av 17 prosent.

Utviklingen i andre- og tredjefødselsratene

Det har vært større forskjeller mellom landene i utviklingen av andre- og tredjefødselsratene enn i utviklingen av førstefødselsratene. Den viktigste grunnen til dette er de store svingningene i de svenske andre- og tredjefødselsratene fra slutten av 1970-tallet fram mot slutten av 1990-tallet. Mot slutten av analyseperioden ser vi imidlertid en klar konvergens mellom landene også når det gjelder nivået av andrefødselsratene, og et mer todelt mønster når det gjelder nivået av tredjefødselsratene. Finland og Norge har hatt de høyeste tredjefødselsratene gjennom 1990-tallet og har ligget stabilt nær hverandre i hele denne perioden. Danmark har også hatt stabile tredjefødselsrater gjennom 1990-tallet, men på et betydelig lavere nivå. Sverige hadde på sin side de høyeste tredjefødselsratene på 1980-tallet og de laveste gjennom 1990-tallet. Med

Boks 3: Informasjon om familiepolitiske ordninger – særtrekk for enkeltland

(1) Sverige: *Snabbhetspremien*. Refererer til reglene i den svenske foreldrepermisjonsordningen, hvor mødre i fødselspermisjon kan opprettholde uendrete permisjonsytelser fra en fødselspermisjon til ny fødselspermisjon uten å gå tilbake til jobben, dersom det neste barnet er født innen 30 måneder (før 1986: 24 måneder).

(2) Finland: *Hemvårdsstønadordningen*. Den finske kontantstøtteordningen gir finske foreldre med små barn muligheter til å velge mellom en kontantoverføring i et avgrenset tidsrom og barnehageplass. Ordningen ble introdusert på slutten av 1980-tallet og fullt implementert i 1990. Se Rønsen (2004) for en nærmere beskrivelse av ordningen.

(3) Norge: *Overgangsstønad for enslige forsørgere*. Tilskudd fra Folketrygden til enslige forsørgere som er alene om omsorgen for barn under ti år. Omfattet først (fra 1967) ugifte mødre og senere (fra 1974) utvidet til å gjelde skilte og separerte enslige forsørgere. Stønadene har form av en garantert minsteinntekt for enslige forsørgere som kvalifiserer for stønad (inntektsprøvd etter den enslige forsørgerens inntekt). Ordningen ble lagt om i 1998. Se for eksempel Kjeldstad og Skevik (2004) for nærmere informasjon om ordningen før og etter omleggingen.

stigende svenske tredjefødselsrater etter midten av 1990-tallet, ligger imidlertid Sverige og Danmark på omtrent likt nivå ved inngangen til 2000-tallet.

Effekter av familie- og likestillingspolitikk

Det må skilles mellom *direkte* virkninger av endringer i velferdsordninger og regelverket for familiepolitikken, som for eksempel utvidelse av fødselspermisjonen og utbygging av barnehageplasser, og *indirekte* virkninger av økonomisk, sosial og politisk karakter, der det har vært klare fellestrekk mellom de nordiske landene. Det er grunn til å anta at de betydelige likhetstrekkene i utviklingen av fødselsmønsteret i stor grad kan tilskrives slike grunnleggende fellestrekk i utviklingen av velferdsstaten, blant annet med tidlig rett til utdanning for kvinner og økende vekt på tilrettlegging av familiepolitiske ordninger utover i etterkrigstiden med mulighet til å kombinere lønnet arbeid med barneomsorg. Vi tolker konvergensen i kohortfruktbarheten og utviklingen mot mer likt fødselsmønster for kvinner med lang utdanning som en indirekte virkning av den nordiske modellen.

De direkte utslagene av familiepolitiske ordninger er lettest å identifisere ved ordninger hvor det er variasjon og ulikheter mellom landene i regelverk og i tidspunkt for innføring av tiltak og bestemmelser. Tidlig på 1970-tallet var for eksempel fødselspermisjonen i Norge bare 12 uker, mens den allerede var 6 måneder i Sverige. Norge var lenge den nordiske "sinken" på dette feltet, men etter en rekke utvidelser på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet, har Norge nå den nest lengste fødselspermisjonen i Norden. Finland lå omtrent på svensk nivå mot slutten av 1970-tallet, men på grunn av få senere utvidelser er den finske fødselspermisjonen i dag noe kortere enn den norske (44 mot 53/43 uker). Danmark var også tidlig ute med en relativt lang permisjon (et halvt år midt på 1980-tallet), men på 1990-tallet ble Danmark (sammen med Island) liggende etter de andre nordiske landene. På 2000-tallet har det igjen blitt større likhet etter nye utvidelser i både Danmark og Island, og i dag har foreldre i nordiske land en foreldrepermisjon i forbindelse med fødsel som varierer fra 39 uker på Island til 16 måneder i Sverige (Nordic Social Statistical Committee 2004).

En annen viktig politikkenring er tidspunktet for adgangen til den nye kvinneadministrerte prevensjonsteknologien (p-pille og spiral). Finland var det første landet med generell tilgang til p-pillen (1961) og Norge det siste (1967). Det er nærliggende å se dette i sammenheng med at finske kvinner var de første som utsatte førstefødselene til høyere alder, mens norske kvinner var de siste. I tillegg var den økonomiske situasjonen i Finland vanskeligere for de eldste etterkrigskullene, noe som blant annet medførte at finske kvinner hadde en relativt høy yrkesdeltakelse allerede på 1950- og 1960-tallet.

Det er også godt dokumentert at den sterke økningen i de svenske andre- og tredjefødselsratene på 1980-tallet i stor grad kan tilskrives effekter av den såkalte "snabbhetspremien" (se boks 3) i foreldrepermisjonsordningen som ble innført i Sverige i 1980 og utvidet i 1986 (Hoem 1993). Kohortfruktbarheten har imidlertid holdt seg svært stabil i Sverige over hele perioden, slik at denne periodevise økningen i fruktbarheten på 1980-tallet, ikke har ført til økning i kohortfruktbarheten. Her kan det imidlertid heller ikke utelukkes at "snabbhetspremien" har bidratt til å opprettholde den svenske kohortfruktbarheten på et høyere nivå enn hva den ville ha vært uten slik insentiv. Sverige er også et godt eksempel på at gode rammebetingelser i familiepolitikk ikke alene kan opprettholde et høyt fruktbarhetsnivå når de økonomiske konjunk-

turene svikter. Det sterke fallet i fruktbarheten på 1990-tallet kan knyttes til en sterk økning av arbeidsløsheten, hvor særlig unge med lav utdanning ble hardt rammet.

I kontrast til utviklingen av fødselsmønsteret i Sverige står utviklingen i Finland, som også ble rammet av økonomisk lavkonjunktur tidlig på 1990-tallet. Arbeidsløsheten i Finland var betydelig høyere enn i Sverige, men periodeutslagene i andre- og tredjefødselsratene var mye mindre. Analysene av den finske utviklingen tyder på at den finske "hemvårdsstøtnadsordningen" (se boks 3) kan ha hatt en positiv effekt på utviklingen av de finske tredjefødselsratene og bidratt til økningen i den finske kohortfruktbarheten mot slutten av 1990-tallet (Vikat 2004). Samtidig tyder utviklingen av de finske førstefødselsratene på at konjunktorene også i Finland kan være en av årsakene til at finske kvinner ikke i samme grad som kvinner i de øvrige landene har tatt igjen utsatte førstefødsler etter 30-årsalder.

Et tredje særtrekk i fruktbarhetsutviklingen som kan knyttes til landsspesifikke velferdsordninger, er det høyere innslaget av tidlige førstefødsler blant kvinner med lav utdanning i Norge. Dette må sees i lys av at Norge med den rettighetsbaserte overgangsstøtten i Folketrygden har sikrere økonomisk støtte til enslige forsørgere enn i de andre nordiske land, hvor tilsvarende støtteordninger i stor utstrekning er knyttet til sosialstønadssystemet (se boks 3). Det er grunn til å anta at denne ordningen har hatt betydning for å opprettholde de høyere tidlige førstefødselsratene i Norge, spesielt i de første årene av 1990-tallet da Norge hadde en periode med relativt høye arbeidsløshetsrater blant unge. Økningen i arbeidsløsheten ga lite utslag på de norske førstefødselsratene. Analyser av norske registerdata av menns fruktbarhet og familiedanning støtter antakelsen om overgangsstøttenes betydning for det høyere omfanget av tidlige førstefødsler i Norge. Analysene viser at en betydelig andel av de tidlige fødsler utenfor ekteskap i yngre fødselskohorter skjedde uten at foreldrene var samboende, eller i samboerskap som ble oppløst kort tid etter fødselen (Skrede 2004, 2005).

Hvor bærekraftig er den nordiske familiepolitiske modellen?

Med en kohortfruktbarhet nær reproduksjonsnivået er de nordiske landene bedre rustet enn de fleste andre vestlige land til å møte demografiske utfordringer knyttet til lav befolkningstilvekst og en raskt aldrende befolkning. Samtidig viser utviklingen av fruktbarhetsmønsteret at det også for de nordiske landene er grunn til å sette spørsmålstegn både ved bærekraften i fruktbarhetsutviklingen og ved familiepolitikkenes evne til å forene en bærekraftig fruktbarhetsutvikling med en bærekraftig utvikling for å nå etablerte mål for likestillingspolitikken, slik som en større likedeling av yrkes- og familiearbeid mellom kvinner og menn.

De viktigste usikkerhetsfaktorene i fruktbarhetsutviklingen i forhold til en bærekraftig befolkningsutvikling er knyttet til økende andeler barnløse og synkende kohortfruktbarhet i yngre generasjoner av kvinner. Dette viser at alle landene står overfor en utvikling hvor økningen i fødselsratene etter 30-årsalder ikke kompenserer fullt ut for den reduserte fruktbarheten i aldersfasene før 30 år.

I bredere internasjonale sammenlikninger blir den nordiske kombinasjonen av høy deltakelse av kvinner i lønnet arbeid og relativt høye fruktbarhetsrater ofte tatt som et godt eksempel på likestilling. Lave andeler barnløse blant

kvinner med lang utdanning har også vært framhevet som en viktig indikator for den likestillingspolitiske bærekraften.

Har vi et likestillingsunderskudd i fødselsmønsteret?

De nærmere analysene av utviklingen av fruktbarhetsmønsteret kan bare gi betinget støtte til denne antakelsen. Riktignok viser den nordiske utviklingen at en familiepolitikk rettet mot kombinasjon av yrkesdeltakelse og barneomsorg for kvinner, er en nødvendig betingelse og et viktig grunnlag for det relativt høye fruktbarhetsnivået i de nordiske land. Men samtidig viser den faktiske utviklingen av fruktbarhetsmønsteret at betegnelsen *likestillingsunderskudd* kan være en berettiget beskrivelse av utviklingstrekkene for dagens unge og yngre generasjoner (Skrede 2005).

Det er flere elementer i denne problemstillingen. Usikkerheten med hensyn til bærekraft i forhold til likestillingspolitiske mål bygger særlig på analyser av fruktbarhetsmønsteret i Norge og Sverige. Disse landene har høyere kohortfruktbarhet enn Finland og Danmark, men kjennetegnes også av mer kjønns-segregerte arbeidsmarkeder og høyere andeler med kvinner som arbeider deltid. Nærmere analyser av utviklingen i fødselsmønsteret tyder på at den økende ulikheten i fruktbarhetsutviklingen innad i kohortene i stor grad kan knyttes til ulikheter i fruktbarhetsatferd mellom kvinner i ulike deler av arbeidsmarkedet. Så langt har den positive fruktbarhetsresponsen på sjenerøse familiepolitiske ordninger blant de langtidsutdannede særlig gitt utslag blant kvinner med utdanning for de kvinnedominerte yrkene i offentlig sektor (Lappegård 2001, 2006; Hoem, Neyer og Andersson 2005). I disse yrkene er det et høyt innslag av mødre med redusert arbeidstid, noe som peker i retning av "likestilling light" (Skrede 2004). Selv om mødre har høy yrkesdeltakelse, tar de altså i de fleste par en større del av omsorgsarbeidet enn fedrene og reduserer den lønnete arbeidstiden.

Andre elementer som peker i retning av et likestillingsunderskudd, er økningen i andelen barnløse blant kvinner med lang utdanning og den markerte økningen i barnløshet blant menn. En fersk analyse av effektene av utdanning på hvor gamle norske kvinner er når de får sitt første barn, viser at kvinner med utdanning for de kvinnedominerte profesjonene blir mødre tidligere i livsløpet enn kvinner med utdanning for andre sektorer av arbeidsmarkedet. Dette kan skyldes at karrierkostnadene ved et yrkesavbrudd er lavere i de familievennlige arbeidsmarkedssegmentene i offentlig sektor enn i privat sektor og i yrker hvor kvinner med lang utdanning i større grad konkurrerer med menn (Lappegård og Rønsen 2005). Mange arbeidsplasser i privat sektor har fremdeles en arbeidstidskultur som gir lite rom for private omsorgsoppgaver.

Menns prioriteringer – vegring eller utsettelse ?

Den økende barnløsheten blant kvinner med lang utdanning kan også være et tegn på at det kan være vanskelig for kvinner med lang utdanning å finne menn som tilfredsstillende ønsker og forventninger de har til menn som make og med-forelder. Ferske analyser av unges forventninger om familie og barn på grunnlag av svenske og norske data tyder på at unge menn prioriterer foreldreskapet lavere enn unge kvinner (Lyngstad og Noack 2005). Kvinner som ønsker å kombinere foreldreoppgaver med en yrkeskarriere utenfor de skjermete delene av arbeidsmarkedet, vil være avhengig av at med-forelderen stiller opp og deler foreldreoppgaver på et mer likestilt nivå enn "likestilling light". I yngre generasjoner har andelen med lang utdanning økt mer blant

¹ Dette er en utvidet versjon av en artikkel presentert i NIKK magasin nr. 2/2006 fra Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning (NIKK). Dette nummeret er et temanummer med presentasjon av forskning fra Nordisk Ministerråds Velferdsforskningsprogram.

² Island vil bli integrert i analysen så langt det er mulig å skaffe til veie komparative data. Det nordiske velferdsforskningsprogrammet har gitt en tilleggsbevilgning for 2006 for tilrettelegging av islandske data.

kvinner enn blant menn. Økningen i kvinner med lang utdanning innebærer trolig en økning i andelen som ønsker et likestilt foreldreskap.

Den markerte økningen i barnløsheten for norske menn og den økte resirkulasjonen av "pent brukte" menn til nytt faderskap i yngre generasjoner, tyder på en skjerpet konkurranse om mennene på "øverste hylle" (Skrede 2005). Det er i denne sammenhengen verdt å merke seg at for høyt utdannede i Norge (begrænsede kjønn) i kohortene født 1961-1970, var andelen barnløse ved Folke- og boligtellingsen 2001 (da kohorten var i alderen 31-40 år) høyere for menn enn for kvinner (henholdsvis 35,4 og 30,3 prosent). Høyere barnløshet (eller utsettelse av faderskapet) blant høyt utdannede menn enn blant høyt utdannede kvinner er et nytt fenomen i disse fødselskohortene. I den ti år eldre kohorten født 1951-1960 var andelen barnløse blant høyt utdannede vel 14 prosent for menn og vel 17 prosent for kvinner. Nå er jo ikke barnløsheten i aldersgruppen 31-40 år det endelige resultatet i disse kohortene, verken for kvinner eller menn. Andelen barnløse blant de høyt utdannede er imidlertid så mye høyere blant menn enn blant kvinner at det synes lite sannsynlig at det i løpet av ti år skal endre seg dramatisk i motsatt retning til samme type forskjeller som vi ser i 1951-1960 kohorten.

Folketellingen omfatter hele befolkningen og gir opplysninger om husholdstypen ved folketellingstidspunktet. Datamaterialet viser at det er en noe høyere andel barnløse kvinner og menn i parforhold (gift eller samboende) blant de høyt utdannede enn i befolkningen som helhet. Vi kan ikke utelukke at det både blant menn og kvinner er en større andel i dagens yngre kohorter som velger å ikke få egne barn. Vi kan heller ikke utelukke at det blant yngre menn er en større grad av foreldreskapsvegning enn blant yngre kvinner, og at dette er årsaken til økende barnløshet også for kvinner. Vi kan heller ikke utelukke at manglende samsvar mellom kvinnens og mannens ønsker og betingelser for arbeidsdelingen mellom foreldrene kan være en mulig årsak til barnløshet for par. Det er imidlertid grunn til å peke på at yngre menns økende utsettelse av foreldreskapet også kan være uttrykk for at de ønsker en tryggere plattform i arbeidslivet før de får barn – kanskje nettopp fordi de ønsker å være klar for oppgavene i et likestilt foreldreskap. I så måte er det grunn til å rette større oppmerksomhet mot de signalene som sendes ut av mange arbeidsgivere i forhold til fedres uttak av foreldrepermisjon *utover* fedrekvoten (Brandth og Kvande 2005). Det er først og fremst menn som føler seg trygge i arbeidsforholdet som tør å velge en større del av den valgfrie foreldrepermisjonen.

Utviklingen i fruktbarhetsmønsteret tyder på at det er nødvendig å skape økt forståelse blant menn og deres arbeidsgivere for at ansvaret for den samfunnsmessige reproduksjonen skal deles av begge foreldre og av både offentlig og privat sektor. Den nordiske familiepolitiske modellen står overfor store utfordringer når det gjelder å motivere menn og deres arbeidsgivere til større oppslutning og bredere engasjement om familiepolitiske ordninger som støtter det likestilte foreldreskap. Dette er viktig for å oppnå større grad av likestilling mellom kvinner og menn i arbeidsmarkedet. Utviklingen i fruktbarhetsmønsteret tyder på at det også i økende grad vil være viktig for å opprettholde et fruktbarhetsnivå nær reproduksjonsnivået.

Referanser

- Brandth, B. og E. Kvande (2005): Fedres valgfrihet og arbeidslivets tidskultur, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 42: 35-54.
- Brunborg, H. og S.-E. Mamelund (1994): *Kohort- og periodefruktbarhet i Norge 1820-1993*. Rapporter 94/27, Statistisk sentralbyrå.
- Hoem, J.M. (1993): Public policy as the fuel of fertility, *Acta Sociologica* 36: 19-31.
- Hoem, J.M., G. Neyer og G. Andersson (2005): Childlessness and educational attainment among Swedish women born in 1955-59, MPIDR Working Paper 2005-014, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Kjeldstad, R. og A. Skevik (2004): Enslige forsørgere - en sosialpolitisk kategori utgått på dato? i Ellingsæter, A.L. og A. Leira (red): *Familien og velferdsstaten - utfordringer og dilemmaer*, Gyldendal Akademisk, Oslo: 231-260.
- Lappegård, T. (2001): Valg av utdanning - valg av livsløp?, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 42: 409-35.
- Lappegård, T. (2006): Impact of Labour Market Attachment and Employment Structure on Mothers' Second- and Third-Birth Rates in Contemporary Norway, Artikkel III i Ph.D.-avhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo: 95-114.
- Lappegård, T. og M. Rønsen (2005): The Multifaceted Impact of Education on Entry in Motherhood, *European Journal of Population* 21: 31-49.
- Lyngstad, T. H. og T. Noack (2005): Vil de velge bort familien? En studie av unge nordmenns fruktbarhets- og ekteskapsintensjoner? *Tidsskrift for velferdsforskning* 8(3): 120-134.
- Nordic Social Statistical Committee (2004): *Social Protection in the Nordic Countries 2002. Scope, expenditure and financing*. København: NOSOSKO, 22.
- Rønsen, M. (2004): Fertility and public policies - evidence from Norway and Finland, *Demographic Research* 10(10): 141-170, <http://www.demographic-research.org>.
- Rønsen, M. (2005): Fruktbarhetsutviklingen i Norge, *Økonomiske analyser* 24(6): 50-55, Statistisk sentralbyrå.
- Rønsen, M. og K. Skrede (2006): "Nordic fertility patterns - compatible with gender equality?", i Ellingsæter, A.L. og A. Leira (red.) (2006): *Politicising Parenthood: Gender Relations in Scandinavian Welfare State Restructuring*, Policy Press, Bristol (under utgivelse).
- Skrede, K. (2004): Familiepolitikens grense - ved "likestilling light"? i Ellingsæter, A.L. og A. Leira (red): *Familien og velferdsstaten - utfordringer og dilemmaer*, Gyldendal Akademisk, Oslo: 160-200.
- Skrede, K. (2005): Foreldreskap i forandring - færre menn blir fedre, *Tidsskrift for kjønnsforskning* 29(2): 4-22.
- Vikat, A. (2004): Women's Labor Force Attachment and Childbearing in Finland, *Demographic Research*, Special Collection 3(8): 175-212, <http://www.demographic-research.org>.